

PARTİ SİSTEMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜNDEKİ FAKTÖRLER: TÜRKİYE VE İSPANYA ÖRNEKLERİ *

Dr. Öğr. Üyesi Celal Oral Özdemir

Erzincan Üniversitesi

ORCID: [0000-0002-4287-1061](#)

ROR ID: [ror.org/02h1e8605](#)

• • •

Öz

Türkiye ve İspanya, 20. yüzyılın son çeyreğine yeni anayasalar ve yeni seçim sistemlerini kabul ederek girmiştir. İki ülkede de yasa yapıcılar, seçim sistemlerinin parti sistemlerini şekillendirebileceği tezinden hareketle siyasal sistemi merkezde toplamaya dönük bazı yasal düzenlemeler yapmışlar ve bir süre boyunca bu hedefleriyle uyumlu seçim sonuçları ortaya çıkmıştır. Böylece literatürde Duverger yasası olarak bilinen seçim sistemlerinin parti sistemlerini dönüştürdüğü tezi bir süreliğine doğrulanmıştır. Ancak iki ülkede de sonraki dönemlerde seçim sistemleri dönüşmese dahi parti sistemlerinde dönüşümlerin olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, bu gerçeklikten hareketle seçim sistemlerinde yapılan değişikliklerin parti sistemini doğrudan ve hızlı biçimde değiştirebileceği kabul edilerek, sosyokültürel ve ekonomipolitik sebeplerle seçim sistemleri değiştirmeden de parti sistemlerinin değişebileceği iddia edilmektedir. Bu iddia Türkiye ve İspanya örneklerinde var olan etnokültürel ve (etno)dinsel hareketlerin ekonomik kriz anlarında seçim yasalarına ihtiyaç olmaksızın parti sistemlerini değiştirmesi üzerinden tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Parti sistemi, İspanya, Türkiye, Etnokültürel, (Etno) Dinsel

Factors in the Transformation of Party Systems: The Cases of Turkey and Spain

Abstract

Turkey and Spain started the last quarter of the 20th century with new constitutions and new electoral systems. In both countries, legislators made some legal arrangements to centralise the political system based on the thesis that electoral systems can shape party systems. In both countries, legislators made some legal arrangements to centralise the political system based on the thesis that electoral systems can shape party systems, and for a while, election results emerged in line with these objectives. Thus, the thesis that electoral systems transform party systems, also known as Duverger's law in the literature, was confirmed for a while. However, although electoral systems did not change in the following periods in both countries, transformations in party systems were observed. In this study, it is accepted that changes in electoral systems can directly and rapidly change the party system, and it is argued that party systems can change without changing electoral systems for sociocultural and political economy reasons. This claim is discussed through the examples of Turkey and Spain, where ethnocultural and (ethno)religious movements have changed party systems in times of economic crisis without the need for electoral laws.

Keywords: Party system, Spain, Türkiye, Ethnocultural, (Ethno) Religious

* Makale geliş tarihi / Received date: 15.03.2025

Makale kabul tarihi / Accepted date: 21.07.2025

Erken görünüm tarihi / Published online: 08.09.2025 **Yazar email:** celaloralozdemir@gmail.com

Parti Sistemlerinin Dönüşümündeki Faktörler: Türkiye ve İspanya Örnekleri

Giriş

Tarih boyunca iktidarın ve otoritenin meşruiyet kaynakları çağın koşullarına göre değişmiştir. Kimi zaman kent devletlerinde olduğu gibi sınırlı sayıdaki yurttaşın katılımı, kimi zaman kilise gibi uhrevi gücü elinde bulunduran kurumlar, kimi zamansa bir elinde manevi dünyanın esasını öteki elinde dünyevi iktidarı tesis eden kılıcı tutan mutlak monarklar iktidarın kaynağı haline gelmiştir. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar geçen ve çağımız olarak adlandırabileceğimiz dönemde ise yöneticilerin, iktidarını öncelikli olarak demokratik ilke ve metotlara yaslaması gerektiğine dair ortak bir kabul oluşmuştur. Bu dönüşüm öncelikli olarak demokrasi kavramının ele alınış biçimiyle alakalıdır. Aristoteles'in (1983, ss. 186-188) düşüncesinde tiranlığa neden olacağı için kötü yönetimler arasında sayılan demokrasinin, günümüzde Sartori'nin (2014, ss. 18-19) deyişiyle "onursal" bir kavrama dönüşmesi, aynı zamanda iktidarın ve otoritenin meşruiyet kaynağı haline gelmesiyle ilgilidir. Demokrasiyi -binlerce yıldır üzerinde yapılan tartışmaları bir kenara koyarak- halkın kamusal yaşama ve karar alma mekanizmalarına katılmasına olanak sağlayan bir yönetim biçimi olarak tanımlamak tüm eksiklerine rağmen mümkündür. Nitekim Antik Yunan'da demokrasi zaten az sayıda olan yurttaşın agorada bir araya gelerek kamusal konuları doğrudan tartışabilmesi ve oylarıyla yasaları belirleyebilmesi olarak görülmektedir. Ancak bu uygulama bilhassa yurttaşlık tanımının genişlediği, evrensel oy hakkının tanındığı dönemlerde demokrasi pratiğinde aşılması güç sorunlar doğurmuştur. Nitekim yasa yapma ve karar alma mekanizmalarına doğrudan katılım mekanizmalarının çağdaş formu, bazı dijital demokrasi (Gerbaudo, 2019) girişimlerine rağmen, halen oluşturulamamıştır. Bunun yerine yurttaşların seçmiş olduğu temsilciler aracılığıyla dolaylı katılımın sağlanabildiği bir demokrasi modeli uygulanmaktadır. Temsili demokrasi adı verilen bu modelin uygulanmasında ise yurttaşın yasa yapma ve karar alma süreçlerine katılımındaki dolayımı sağlayacak olan kurumlar siyasal partiler olmuştur.

Bugün demokrasilerin olmazsa olmazı kurumlar olarak tanımlanan siyasal partilerin tarihi de tıpkı demokrasi kavramının tarihi gibi zaman içerisinde köklü

değişiklikler yaşamıştır. Modern anlamda siyasi partiler ilk olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmasının hemen ardından siyaset bilimi yazınının ilgisini çeken bir konuya dönüşmüştür. Her ne kadar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devriminin oluşturduğu yeni düzende çalışma koşullarının, siyasal hakların ve ekonomik taleplerin temsilcisi olarak, sosyalist kitle partileri ortaya çıkmaya başladıysa da (Gunther & Diamond, 2003) siyasi partiler üzerine kaleme alınan ilk eserler, siyasi partilerin sosyal hakları yaygınlaştırma gayretine rağmen, demokratik olmadıklarını iddia etmişlerdir. Siyasi partilerin demokrasiye katkı sunmadığını iddia eden eserlerin başında Ostrogorski'nin 1902 yılında, Michels'in ise 1911 yılında siyasi partiler üzerine yaptıkları çalışmalar gelmektedir. Ostrogorski (1964), kitleyi doğası gereği pasif bir yapı olarak tanımlamıştır. Kitlelerin karar verme ve yasa koyma görevlerini siyasi partilere devrettiği anda, parti içerisindeki bir grup azınlığın, toplum adına karar vermeye başlayacağını ve bunun da yurttaşların değil, bir azınlığın kararı olacağını iddia etmiştir. Michels (1962) de kurumların kaçınılmaz olarak oligarşi yarattığına dair tezi “oligarşinin demir kanunu” ismiyle ileri sürmüştür. Dolayısıyla siyasi parti literatürünün gelişimi daha ziyade partilerin örgütsel yapıları ve onların demokratik düzene yaptığı olumsuz etki üzerinden ele alınmıştır.

Ostrogorski ve Michels'in örgüt yapıları üzerinden demokratik olmadığını iddia ettikleri siyasi partiler, yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, demokrasinin olmazsa olmazı olarak görülmeye başlanmıştır. Merriam (1922) ve Schattschneider'in (1942) eserleri, siyasal partileri artık sadece örgüt yapıları üzerinden değerlendirmemiş, bunun yanı sıra diğer partilerle ilişkilerine de odaklanmış, demokrasinin varlık sahasını partiler arası arena olarak belirlemiştir. Schattschneider'in (1942, s. 1) “*partiler, modern demokrasinin can damarlarıdır, siyasal partiler modern demokrasiyi yaratmıştır; modern demokrasi partiler olmaksızın anlaşılmaz*” ifadesi de literatür içerisindeki dönüşümü net biçimde göstermektedir. Literatürde yaşanan bu değişimin arkasında yatan temel dinamiğin Avrupa'da 1920'lerden itibaren yükselen faşist ya da aşırı milliyetçi diktatörlüklerin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İktidarı ele geçirdikten sonra demokratik muhalefete izin vermeyen Mussolini, Hitler, Franco gibi diktatörler, demokratik siyasetin siyasi partiler arası rekabetin olduğu toplumlarda varlık gösterebileceğini adeta ispat etmişlerdir.

Siyasi partiler literatüründeki bu dönüşüm, yeni tartışma alanlarının ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Demokrasinin, dar bir tanımla, düzenli aralıklarla tekrarlanan, adil ve özgür seçimler olarak ele alınmaya başlanması siyasi partilerin demokratik rejimlerdeki rolünü artırırken, partiler arasındaki rekabet ilişkisi de siyaset biliminin temel konularından biri haline gelmiştir. Bu alandaki kabul gören ayrımların başında kuşkusuz Duverger'in (1974) seçimlerde yarışan

parti sayısına göre yaptığı parti sistemi analizi gelmektedir. Duverger'in sınıflandırması sistem içerisindeki partilerin sayısına göre değişmektedir. Buna göre Duverger, şayet tek partinin yönetiminden söz ediliyorsa “tek partili sistem”, iki partinin yarıştığı bir sistem varsa “iki partili sistem”, iki partiden fazla partinin yarıştığı bir sistem oluşmuşsa da “çok partili sistem” adlandırmasını kullanmıştır. Sartori'nin katkısıyla parti sistemlerinin daha fazla kategoriye ayrılmasının da mümkün olduğu görülmüştür. Nitekim Sartori (2005, s. 110), Duverger'in sınıflarına alt kategoriler de eklemiş, tek partili sistemleri *gerçek tek partili*, *hegemonik* ve *hâkim* parti sistemleri olarak, çok partili sistemleri ise *ılımlı* (sınırlı), *aşırı çoğulcu* ve *atomize* parti sistemleri olarak tanımlamış ve iki partinin yarıştığı sistemlere de Duverger gibi iki partili sistem demeyi sürdürmüştür.

Duverger, parti sistemlerine dair yaptığı bu sınıflandırmanın ardından, iki partili sistemin oluşması için çoğunlukçu bir seçim sisteminin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü eğer her seçim çevresinden yalnızca birer temsilcinin seçileceği bir seçim sistemi uygulanıyorsa, seçmenlerin, kazanma potansiyeli yüksek büyük partilere oy verme ihtimalinin daha muhtemel olduğunu iddia etmektedir. Kazanma ihtimali olmayan parti ya da adaylara oy vermenin ise seçmenlerde oylarının ziyan olabileceği düşüncesine yol açacağını belirtmiştir (Duverger, 1974, s. 290). Dolayısıyla seçim sistemleri kazananın hepsini alacağı bir sonuç çıkarıyorsa Duverger'e göre parti sistemi iki partili yapıya bürünecektir. Literatüre “Duverger yasası” olarak giren bu tespit, seçim sistemlerinin parti sistemlerine doğrudan etki ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim bu çalışma da parti sistemlerini benzer biçimde, sistem içerisinde yarışan partiler üzerinden ele aldığı için Duverger yasasının etkilerini örnek ülkeler olarak seçtiği Türkiye ve İspanya'daki tecrübeler üzerinden analiz edecektir. Ancak bunu yaparken, yalnızca seçim sistemlerinin yeterli olamayacağı iddiasını da öne sürecektir. Bu doğrultuda Türkiye ve İspanya örneklerinde parti sistemlerinin dönüştüğü momentleri tespit etmeye gayret edecek ve bu ülkelerdeki parti sistemlerinin dönüşümünde yapısal olduğu kadar sosyo-politik ve ekonomi-politik meselelerin de etkili olabileceğini iddia edecektir. Diğer bir ifadeyle bu çalışma, parti sistemlerinin dönüşümünü yalnızca siyaset bilimi literatürü içerisinde ele almak yerine, interdisipliner bir perspektiften inceleyerek siyaset sosyolojisinin temel kavramlarından hareketle analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışma iki ülke için de benzer vakaların yaşandığı farklı zaman dilimlerine odaklanacaktır. Türkiye'de iki partili olması beklenen parti sisteminin 1994 krizinden sonra beklentileri boşa düşürerek çok partili sisteme dönüştüğü iddia edileceği için Türkiye örneğinde 1980'lerin sonu ve 1990'ların başına odaklanılacaktır. Buna karşılık İspanya'da ise 2008 krizinin ardından yaşananların iki partili sistemi dönüştürdüğü iddiası nedeniyle 2010'lu yıllar merkeze alınarak tartışmalar yürütülecektir.

1. İki Partili Sistem ve Merkez Partiler

Çalışmanın örnek olay olarak belirlediği İspanya ve Türkiye’de 20. yüzyılın son çeyreğine girilirken siyasal sistemin değişimine neden olacak önemli yasal dönüşümler gerçekleşmiştir. İspanya’da diktatör Franco’nun ölümünün ardından 1978’de kabul edilen yeni anayasa ile Türkiye’de 12 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren’in önderlik ettiği askeri darbeyle yönetimi ele geçiren askeri cuntanın hazırlattığı ve 1982 yılında kabul edilen anayasa arasında tarihsel olduğu kadar, demokratik gelişiminin yönünü belirleme konusunda da benzerlik olduğunu söylemek mümkündür. Zira her iki ülkedeki yasa yapıcıların da hassasiyeti siyaseti merkezde toplamaya dönük olmuştur. Ancak elbette iki yönetimin amaçları arasında çok önemli bir fark olduğunu not etmek de gerekmektedir. İspanya’da, Franco diktatörlüğü sürecinde ideolojik yelpazenin faşist ucuna taşınan siyaseti merkezileştirme çabası varken, Türkiye’deki cunta yönetimi, 1970’li yıllardaki siyasal çoğulculuğu, sokak olaylarına neden olduğu düşüncesiyle tehdit olarak algılamıştır. Dolayısıyla Türkiye, sokak olaylarını bitirmek iddiasındaki darbe hükümeti tarafından çoğulculuğun törpülenmesi, İspanya ise Franco döneminin yıkıcı anılarının yenilenmemesi hedefiyle merkez siyaseti güçlendirmeye yarayacak seçim yasaları hazırlamıştır.

LOREG¹ (1985) kısaltmasıyla bilinen İspanya seçim yasası, genel seçimlerde milletvekili dağılımının %3 seçim bölgesi barajıyla D’Hondt sistemine göre yapılmasını karara bağlanmıştır. İlk etapta, bu yasa düşük barajlı ve nispi temsil ilkesini benimsemiş olması dolayısıyla çok partili sisteme olanak sağlayacakmış gibi görünmektedir. Ancak ülkeyi 52 seçim çevresine bölmesi ve sandalye sayısının 300 ila 400 arasında olabileceğini belirtmesi, küçük partilerin sisteme dahil olmasını zorlaştırmaktadır. Dahası Barcelona, Madrid, Valencia gibi büyük kentlerdeki fazla sandalye sayısı, görece küçük şehirleri adeta daraltılmış seçim çevresine dönüştürmekte ve %3’lük seçim çevresi barajı küçük kentlerde *de facto* olarak %15-20 civarına kadar yükseltmektedir.² Öte yandan İspanya Anayasası’nın 143. maddesine göre ülke, kültürel, tarihsel ve ekonomik farklılıkları dolayısıyla 17 özerk bölgeye ayrılmıştır. Bu idari ayrımın siyasi partilere etkisi ise bölgesel bazda örgütlenen partilerin oluşmasını sağlamasıdır. Bölgesel partiler yalnızca bir bölgenin etnik, kültürel, ekonomik ya da siyasal çıkarlarını savunan partiler olduğu için ulusal ölçekte başarı sağlamaları oldukça zordur. Bu nedenle gündemi, ulusal gündemden farklılaşan bölgelerdeki partiler

1 Ley Orgánica del Régimen Electoral General

2 Örneğin 5 sandalyesi bulunan Valladolid kentinde, 2019 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerde sırasıyla %30,61 ve %29,79 oy alan PSOE ve PP 2’şer sandalye, %18,28 oy alan Vox 1 sandalye kazanmışken, %11,13 oy olan Podemos ve %8,74 oy alan C’s partileri, %3’lük seçim barajını geçmiş olmalarına rağmen, bu bölgeden temsilci çıkaramamışlardır (Junta Electoral Central).

ulusal meclise kısıtlı sayıda temsilci gönderebilmektedir. Dolayısıyla bu partilerin meclisteki ve/veya hükümetteki etkileri, ulusal ölçekte başarı elde eden bilhassa merkez partiler karşısında çok kısıtlı kalmaktadır. Franco sonrası dönem için İspanya'nın parlamenter ve çoğulcu demokrasi anlayışı, açıkça söylenmese de seçim sisteminde hem sandalye dağılımını hem de ülkedeki idari yapıyı kullanarak, siyasetin “aşırılıklarını” önleyeceği düşünülen bazı koruma mekanizmalarını oluşturmuştur. Seçim sistemindeki bu tercihlerin sonucu olarak, seçimlere çok sayıda parti katılsa da bu partiler, parti sistemlerini dönüştürecek güce sahip olmayan bölgesel partilerdir (Siaroff, 2000, s. 420).

Türkiye örneğinde ise siyasetin merkezde toplanmasına dönük isteği hayata geçirecek düzenlemeler, İspanya'daki kadar dolaylı yollardan olmamıştır. 12 Eylül Darbesinin ardından hazırlanan ve 1983 yılında yürürlüğe giren 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33. maddesinde, genel seçimlerde uygulanacak ulusal seçim barajı %10 olarak belirlenmiştir. Böylelikle seçmenlerin oylarının boşa gideceği kaygısıyla barajı geçme ihtimali olan partilere yönelmesi hedeflenmiştir. Darbecilerin seçmenleri merkeze yönlendirme arzusu, aynı zamanda, marjinal olarak görülen ya da Kürt hareketi ve İslami muhafazakâr hareketler başta olmak üzere kimlik siyasetini önceleyen toplumsal hareketleri zayıflatma çabasının bir parçası olarak da görülebilir. Türkiye'de bölgesel güce sahip bir siyasi hareketin %10 gibi yüksek bir ulusal seçim barajını geçmesi kolay değildir. Kürt siyasal hareketinin, metropollerde azımsanmayacak destek oranına rağmen, bölgesel güce dayanan partilere sahip olduğu kabul edilirse, bu hareketin baraj aracılığıyla parlamento dışında bırakılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Kürt etnokültürel taleplerini önceleyen partilerin de 2015 yılına kadar %10 barajını geçemeyeceğini düşünerek farklı yollardan bu engeli aşmaya çalıştığı görülmektedir.

Duverger'in sınıflandırması üzerinden tanımlamaya çalışırsak, her iki ülke de 1980'li yıllarda iki ya da iki buçuk partili sistemin kurulmasına hizmet edeceğini umduğu yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin ardından bir süre yasa koyucuların hedeflerine uygun ya da yakın sonuçlar da ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye'de 1990'lı yıllardan, İspanya'da ise 2015 seçimlerinden itibaren, iki partinin dönüşümlü olarak iktidara geldiği sistemin ortadan kalktığını görmek mümkündür. Büyük partileri koalisyon görüşmelerine ya da ittifak arayışlarına mecbur bırakan irili ufaklı partilerin varlıkları, yasa koyucuların hedeflediği sistemden farklı bir gerçeklikle karşı karşıya kaldığımızı göstermektedir. Dolayısıyla seçim sistemlerinin parti sistemlerini dönüştürecek güce sahip olduğunu söylemek mümkünse de bu gücün sınırları olduğu açıktır.

İspanya'da Franco sonrası kurulan yeni sistemin ideolojik tercihlerine yönelik eleştiriler ve eksikleri bir kenara bırakıldığında, İspanya'yı Avrupa'ya

entegre etmesi ve demokratik nitelikleriyle İspanya kamuoyu tarafından genel olarak kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Buna karşın, darbe sonrasında 1982’de kabul edilen Türkiye Anayasası ise toplum ve siyaset nazarında İspanya’daki kadar geniş bir güven tesis edememiştir. Bu sebeple daha 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren anayasanın değiştirilmesi gerektiğine dair tartışmalar başlamıştır. Bu amaçla çok sayıda değişiklik yapılmıştır (Koca, 2023, s. 240). Bu değişikliklerin konusu kimi zaman seçim sistemleri olmuş ve parti sistemlerine etki edecek sonuçlar doğurmuştur. Parti sistemleri açısından en önemli tartışma başlığı ise parlamenter sistemin değiştirilerek başkanlık sistemine geçilmesine dair yürütülen tartışmalar olmuştur. Özal’ın başlattığı tartışma 1990’lı yıllarda nihayete erdirilemediyse de 2017 yılında yapılan referandum ile kabul edilmiş ve Türkiye, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adı altında bir başkanlık sistemine geçiş yapmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Türkiye’yi dar bölgeli bir seçim çevresi olarak değerlendirmiş ve ilk turda ya da ikinci turda geçerli oyların %50’sinden fazlasını alan adayın Cumhurbaşkanı olduğu bir seçim sistemini kabul etmiştir. Parlamento seçimlerinde ise ittifakların kurulmasına olanak tanınmış ve ittifak içerisindeki bir partinin, ittifakın toplam oyunun %10’u geçmesi halinde partilerin milletvekili çıkarabilmesi için barajı geçme şartı aranmaması kabul edilmiştir. 2022 yılında ise ulusal baraj %7’ye indirilmiştir (Kanun No: 2839). Dolayısıyla Türkiye, seçim sistemi bakımından Cumhurbaşkanlığı seçiminde çoğunlukçu bir seçim sistemini uygularken, parlamento seçimlerinde halen nispi temsil usulüne göre seçimleri gerçekleştirdiği çoğulcu bir sistemi uygulamaktadır. Buna karşılık İspanya’da, Franco sonrası uygulanmaya başlayan nispi temsil usullerine göre parlamento seçimleri sürdürülmekte ve başbakan da meclis içerisinde seçilmektedir. Devlet başkanı unvanını ise sembolik düzeyde varlığını sürdüren İspanya Kralı taşımaktadır.

2. Türkiye’de ve İspanya’daki Etnokültürel ve (Etno)Dinsel Talepler

Çalışmanın buraya kadar olan kısmı aslında İspanya ve Türkiye örneklerinin, yukarıda Duverger yasası olarak tariflenen duruma uygun bir seyirde sürdüğünü göstermektedir. Her iki ülkede de seçim yasalarında yapılan değişiklikler ile parti sistemlerinin rotası belirlenmeye çalışılmış ve kısa vadede yöneticiler bu çabalarının sonuçlarını almışlardır. Ancak her iki ülke de sonraki senelerde, seçim yasalarının değiştirilmesi gibi yapısal bir değişiklik olmamasına rağmen parti sistemlerinde değişimler yaşamıştır. Bu çalışma da parti sistemlerinde dönüşümlerin olması için Duverger’in iddia ettiği gibi yapısal değişikliklerinin yapılabileceğini kabul etmekle beraber, bunun yegâne yol

olmadığını savunmaktadır. Kimi zaman yapısal değişiklikler olmasa dahi parti sistemlerinin dönüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda toplumsal taleplerin ve ekonomik krizlerin parti sistemlerini dönüştürücü etkiye sahip oldukları iddia edilecektir. İlk olarak, etnik ya da dinsel konular gibi yaygın kabul görmüş kültürel taleplerin de kimi zaman parti sistemini dönüştürmede önemli rol oynayabileceği tespit edilecek ve bu taleplerin ideolojilerle buluşma biçimleri tartışılacaktır. Daha sonra ise, ekonomik kriz anlarının parti sistemleri ile ilişkileri incelenerek, toplumsal taleplerin ekonomik kriz anlarında parti sistemlerini dönüştürücü etkiye sahip olabileceği iddia edilecektir. Nitekim her iki ülkede de köklü toplumsal taleplerin olduğu ve bu taleplerin siyasal sistem içerisinde her zaman bir güç dengesi oluşturduğu görülmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde değişen siyasal dengeler, hali hazırda bir güç odağına dönüşmüş taleplerin temsil kapasitesini artırabilmektedir. Ekonomik krizlerin birer sistem eleştirisine döndüğü durumlarda ise siyasi yelpazenin merkezine yakın partilere inancın azaldığı ve sistemin o zamana kadar göz ardı edebildiği küçük partilerin -Sartori'nin (2005) deyiimiyle- kayda değer (*relevant*) partiler statüsüne yükselerek, parti sistemini dönüştürücü etki yarattığı görülmektedir. Bu çalışma, köklü toplumsal talepler olarak etnokültürel ve (etno)dinsel taleplerin etkili olabileceğini iddia etmektedir. Bu nedenle Türkiye'de Kürt meselesinin, İspanya'da ise Katalan ve Bask Ülkesi meselelerini parti sistemini dönüştürücü güce sahip etnokültürel talepler olarak ele almaktadır. Öte yandan Türkiye'de İslam'ın siyasallaşması ile ortaya çıkan dinsel talepler ile İspanya'da aşırı sağın göçmen karşıtlığıyla iç içe geçmiş İslamofobik söylem ve eylemlerinde tezahür eden etnodinsel taleplerin parti sistemlerine etki ettikleri savunulacaktır.

Siyasal sistem, Easton'dan (1965) hareketle, toplumda var olan tikel taleplerin politize edildiği ve siyasal süreçler işletilerek olumlu ya da olumsuz olarak nihayetlendirildiği, çıkan yeni sonucun da çevresel faktörler ve uluslararası konjonktürün etkisiyle yeni taleplere dönüşmesini içeren döngüsel ama kısır olmayan (Turan, 1977, s. 26) bir yapı olarak tanımlanabilir. Bu sistem içerisinde talepleri politik düzlemde örgütleme, o taleplere dönük destekçileri artırma ve mobilize etme görevleri ise siyasal partilere düşmektedir. Bu nedenle siyasal sistem içerisinde partilerin sayısı, siyasi görüşü, ne denli demokratik alanlara sahip olduğu siyasal sistemin işleyişine doğrudan etki etmektedir. Siyasal sistemlere güçlü tazyik uygulayan toplumsal taleplerin, parti sistemlerine dönüştürücü etkilerinin olup olmayacağı bu çalışma açısından incelenmeye değerdir. İspanya ve Türkiye örneklerinde de bu etkiye sahip taleplerin bilhassa etnokültürel ve (etno)dinsel kimlik talepleri olduğu iddia edilecektir.

2.1. Türkiye'deki Etnokültürel ve Dinsel Taleplerin Parti Sistemini Dönüştürücü Etkisi

Türkiye gerek dünya konjonktürünün etkisiyle gerekse 1961 Anayasasının özgürlükçü yapısı ve nispi temsil esasına uygun seçim sistemlerinin uygulanması gibi yapısal nedenler dolayısıyla 1970'li yıllarda, siyasal çoğulculuğun sokak eylemlerine ve toplumsal hareketlere yansıdığı bir dönem geçirmiştir. 12 Eylül Darbesi hem siyasal sistemi hem de parti sistemini daraltarak, toplumsal taleplerin görünürlüğünü azaltmayı yani siyasal çoğulculuğu kendi kuralları ve sınırları doğrultusunda çerçevelemeyi hedeflemiştir. Ancak erken cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla görünür olmadan varlığını sürdüren ve 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin kurulmasıyla ilk kez açıkça politik örgütlenmeye giden din temelli Milli Görüş Hareketi'nin İslamcı muhafazakâr talepleri ile 1978 yılında kurulan ve daha sonra silahlı bir mücadele süreci yürüten PKK'nın öne sürdüğü etnokültürel talepler, aslında 1980 sonrası Türkiye siyasal sisteminde merkez partiler aracılığıyla yalnızca törpülenmiş taleplerin temsil edilmesini hedefleyen yeni siyasal sisteme en büyük iki tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu iki harekete dönük yasaklamalar, engellemeler ya da onları siyasal sisteme kontrollü dahil etme çabalarının sonuç vermediğini ve parti sisteminin dönüşümünde bu iki talebin önemli etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür.

İslami hassasiyet gözetilen muhafazakâr siyaset ile sonraki yıllarda Kürt meselesi olarak anılacak etnokültürel kimlik siyasetinin tarihsel seyrinin benzerliği dikkat çekicidir. Her iki politik talep de Cumhuriyetin ilk yıllarındaki uluslaşma sürecinde bastırılan talepler olmuştur. Ancak Türkiye'de 1961 Anayasasının oluşturduğu görece özgürlükçü ortamda ve dünyada 1968 olayları sonrası oluşan siyasal iklimde taleplerin yeniden kamusal alanda dile getirilmesi mümkün hale gelmiştir. 1980 darbesiyle birlikte bu talepler, diğer birçok parti ve siyasetçinin temsil ettiği ve hatta Türkiye siyaseti için merkezi denebilecek taleplerle beraber yeniden yasaklı hale gelmiştir. Bu süreç Türkiye'nin resmi olarak demokratikleşmesinden sonra da devam etmiştir. Darbe sonrası Türkiye'nin demokratik rejime yeniden geçişi resmen 1983 yılında olmuşsa da siyasal sistemin aslen 1980'lerin sonunda genişleyebildiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin 1980'li ve bilhassa 1990'lı yıllarındaki en önemli gündemlerden biri kamu kurumlarında başörtüsü kullanımına dair yasak uygulaması başta olmak üzere İslamcı muhafazakâr dinsel taleplerin siyasal arenadaki temsil biçimi olmuştur. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra kamusal alanda, yasal bir statü ile varlığını sürdüremeyen dini cemaatler 1970'lerde siyaset sahnesine çıkmıştır. Dinsel taleplere sahip olan, İslami muhafazakâr siyaset, 1980 darbecilerinin laiklik anlayışı ile

örtüşmeyen bir siyaset biçimi olmuştur. Dahası 1980 sonrası dönemde rejimin “öteki” olarak kodladığı siyasal hareketlerden birine dönüşmüştür. Bunun, siyaseti merkezde toplama arzusundaki darbecilerin uç olarak tanımlayacağı bir siyasi harekete tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Ancak 1983 yılında Milli Görüş Hareketi’nin temsilcisi olarak kurulan Refah Partisi’nin liderliğine 1987’de Necmettin Erbakan’ın yeniden gelmesi ve bu tarihte yapılan seçimlerde %7,16 oy alması (YSK, 2025), barajı aşamasa da seçim yasasının siyaseti merkezde toplama hedefine yönelik siyasi yelpazenin ucundan gelen ilk tepki olmuştur. Bu seçimde, sağ siyasette Refah Partisi, sol siyasette ise %8,53 oy oranıyla DSP, seçim yasasının siyasal çoğulculuğu daraltmak için aldığı önleme takılmıştır. ANAP, DYP ve SHP barajı geçerken, DSP ve RP yüksek sayılabilecek oy oranlarına rağmen parlamentonun dışında kalmışlardır. Dolayısıyla seçimin demokratik niteliğine gölge düşürme pahasına, oyların merkez partilerde toplanması için konulan %10 ulusal seçim barajı amacına ulaşmıştır. 1987 seçimleri, 12 Eylül sonrası yasa yapıcıların taleplerinin karşılandığı bir seçim olmuştur. Ancak 1990’larda oy oranını artıracak ve yeni bir darbenin muhatabı olacak olan din temelli bir siyasi partinin sistemi zorlamaya başladığı da görülmüştür.

RP’nin 1991 ve 1995 seçimlerinde oyunu artırması ve hareketin lideri Erbakan’ın başbakan olması, aslında darbecilerin hedeflediği parti sisteminin çökmesi anlamına gelmektedir. Ancak 1990’lı yıllarda da 1980’li yıllarda olduğu gibi silahlı kuvvetlerin doğrudan ya da dolaylı biçimde siyasete müdahalesi devam etmektedir. Nitekim 1997 yılında Erbakan’ın başbakanlığı döneminde, Türkiye siyasetinde “postmodern” olarak anılan bir başka askeri darbe gerçekleşmiştir. 28 Şubat 1997’de alınan Milli Güvenlik Kararları ve Türk Silahlı Kuvvetlerine ait tankların Ankara’da yürütülmesiyle ancak askerlerin yönetimi devralmaması şeklinde gerçekleşen bu darbenin ardından, RP “laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı hâline” geldiği gerekçesiyle kapatılmış ve Erbakan da bir kez daha siyaset yapma yasağı almıştır (Hazar, 2018, s. 96). Tartışmamız açısından bakıldığında, 1980’lerin başında seçim sistemleri aracılığıyla yönlendirilmek istenen parti sisteminin, istenilen doğrultuda devam etmediği ve yeniden müdahale edilerek, darbecilerin istediği rotaya sokulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Öte yandan 1990’lar sadece dinsel talepleri değil aynı zamanda etnokültürel talepleri de daraltan politikaların katı biçimde uygulandığı bir dönem olmuştur. PKK 1984 yılında ilk silahlı eylemini gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Kürt etnokültürel taleplerini siyaset arenasında temsil edecek bir parti bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kürt kimliğine yönelik talepleri parlamenter siyaset içerisinde, barışçı yöntemlerle siyasal alana taşıyacak bir siyasal parti ihtiyacı da doğmuştur. Bu sayede bir yandan silahlı mücadeleye alternatif

geliştirilebilecek, diğer yandan da partiler arası rekabet dolayısıyla demokrasinin gelişimine katkı sunulabilecektir. Nitekim 1990-1993 yılları arasında faaliyet gösteren Halkın Emek Partisi (HEP) bu misyonu üstlenmiş, fakat 1980 sonrası kurulan sistemin uç olarak göreceği bir diğer parti olmuştur. Kürt etnokültürel taleplerini dile getirecek bir siyasi partinin kurulması ve hatta 1991 yılında SHP listelerinden meclise girmesi, bu talepleri sistem nezdinde makulleştirmemiştir. Sistem hala uç olarak gördüğü bu talepleri dışarıda bırakma niyetini sürdürmüştür. Genel olarak Türkiye’de 1990’lı yıllar, Kürt meselesine karşı sert güvenlikçi politikaların, İslamcı muhafazakarlığa karşı ise katı laikçi politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur (B. Koca, 2021). Bu politikalar aynı zamanda ülkedeki siyasetin zoraki biçimde de olsa merkezde toplanmasına hizmet etmiştir.

1991 ve 1995 seçimleri parti sistemini daraltma hedefinin yasal düzenlemeler ve siyasal çoğulculuğu engelleyecek politikalarla gerçekleştiremeyeceğini göstermiştir. Zira 1991 seçimlerinde merkez sağın iki büyük partisinden DYP birinci, ANAP ikinci parti olurken, rejime tehdit olarak görülen Refah Partisi %16,9 oy ile %10 ülke barajını geçip, 62 milletvekili çıkarmıştır (YSK, 2025). Dahası seçimlerden üçüncü büyük parti olarak çıkan ve %20,75 oy alan SHP de kendi listelerinde seçime girmesine olanak tanıdığı 21 HEP’li milletvekilini parlamentoya taşımıştır. Böylelikle etnokültürel ve dinsel taleplerin siyasal temsilcileri meclise girmiş ve 12 Eylül sonrasında 1983 ve 1987 seçimlerinde ortaya çıkan üç partili sistem, herhangi bir yasal düzenleme olamadan, sosyo-politik taleplerin yoğunlaşması neticesinde, yerleşikleşmeden ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Türkiye örneği bizlere parti sistemlerinin dönüşümünün arkasında karşılanmayan ya da baskılanan toplumsal taleplerin olduğunu göstermektedir. 1970’lerden itibaren politik arenada siyasal partiler ve hareketler tarafından örgütlenmiş taleplerin 1991 seçimlerinden itibaren kendilerine alan, destekçi ve ittifak benzeri formüller bularak parti sistemine dönüştürücü etkilerde bulunduğu görülmektedir. Ancak aşağıda nedenleri tartışılacağı üzere, 1991 seçimleri seçim yasasındaki boşlukları kullanıp, ittifaklar yaparak parti sistemine müdahale edilirken, 1995 seçimlerinde, seçim yasasında herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen, beş parti doğrudan barajın üzerinde oy alarak parti sistemini dönüştürmüştür.

2.2. İspanya’da İki Partili Sistemin Değişimindeki Etnokültürel ve Dinsel Talepler

Türkiye’deki duruma benzer biçimde, İspanya’da da iki partili sistemden dört partili yapıya geçme aşamasında herhangi bir yasal düzenleme olmamıştır. İspanya’da Franco sonrası dönemde başlayan iki partili sistemin, 2015

seçimlerine kadar, bölgesel partilerin kimi zaman azınlık hükümetlerine neden olacak kadar sandalye kazanmasına rağmen aralıksız devam ettiğini söyleyebiliriz (Junta Electoral Central, 2025). Diğer bir ifadeyle Franco döneminde yaşananların tekrarlanmaması için demokratikleşme sürecinde siyasetin aşırılıklara kaymasını engelleme hedefinin bir biçimde başarıya ulaştığını görebiliyoruz. 1980'lerin başından 2010'ların ortasına kadar geçen sürede merkez sağ ve merkez sol partiler dönüşümlü olarak iktidara gelmişler, ekonomiden diplomasiye, eğitimden sosyal politikalara kadar birçok alanda birbirlerinin devamı sayılabilecek politikaları takip ederek, görece istikrarlı bir siyasal hayatın oluşmasına katkı sağlamışlardır. Uygulanan sistemin en başta sistemin aktörü haline gelmiş merkez partilere fayda sağladığı görülmekte, dolayısıyla ideolojilerin silikleşmesi de partiler için bir sorun olarak görülmemektedir.

İspanya'daki güçlü etnokültürel ve dinsel taleplerin Türkiye örneğinde de olduğu gibi parti sisteminin dönüşümünde önemli rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Ülkede etnokültürel talep olarak, Katalan ve Bask kimliklerine dönük talepleri incelemek mümkündür. Katalonya, İspanya'nın kuzeydoğusunda, Başkenti Barselona olmak üzere dört ilden oluşan özerk bir bölgedir. Bask ülkesi ise İspanya'nın kuzeyi ile komşusu Fransa'nın güneybatısında yer alan, dört ili İspanya'da, üç ili de Fransa sınırlarında olan bir bölgedir. Her iki bölge de 20. yüzyılın başından beri ulus devlet taleplerinin haklılığını ispat etme amacıyla kültürel çalışmalar yapmış ve dönem dönem güç kazanan ayrılıkçı hareketlere sahip olmuştur. Ancak Katalan ve Bask ayrılıkçılarının enstrümanlarının birbirinden farklı olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira Bask milliyetçileri 1959 yılında Franco diktatörlüğü ile mücadele için başlangıçta şiddet yanlısı olmayan ve kendisini demokrat, vatansever ve seküler olarak tanımlayan ETA isimli bir örgüt kurmuştur (Aktoprak, 2008, s. 671). ETA kuruluşundan kısa bir süre sonra mücadele yönetimini değiştirmiş, 1965'ten 2011 yılına kadar silahlı mücadele metodunu benimsemiştir. Ancak silahlı mücadelenin yanı sıra siyasal partiler aracılığıyla da yasal düzlemde taleplerini dile getirmiştir. Buna karşılık Katalan milliyetçileri ise ayrılıkçı taleplerini, bölgenin ekonomisinden aldığı güçle bölgesel ve ulusal parlamentolardaki mücadelesiyle sürdürmüş, silahlı mücadeleyi benimseyen ayrılıkçı hareket kurmamıştır. Bu nitelikleriyle bakıldığında Türkiye'deki Kürt etnokültürel talepler ve bu taleplere dair mücadele ile İspanya'daki Bask etnokültürel talepleri ve onların mücadele biçimleri benzetilebilir. Ancak bu benzetmenin yüzeysel olduğu vurgusu da yapılmalıdır. Zira İspanya'da etnokültürel taleplerin yoğunlaştığı Bask Ülkesi ve Katalan bölgesi, Madrid ve Andalucía bölgeleriyle beraber ülkenin ekonomik gelişmişliği en fazla, kişi başına düşen gayrisafi hasılanın en çok ve ürünler üzerindeki net verginin en yüksek olduğu bölgelerdir (INE, 2023). Türkiye'de ise Kürt nüfusun yoğunlukta

olduğu ve teritoryal taleplerin bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ile birlikte ülkenin ekonomik gelişmişliğinin en zayıf olduğu ve gayrisafi yurt içi hasıladan en az pay alan bölgelerdir (TÜİK, 2022).

Bölgelerin gelişmişlik düzeyi aynı zamanda ülkedeki iç göç rotasını ve dolayısıyla etnokültürel taleplerde bulunan kimliklerin bir arada yaşama biçimlerini de belirlemektedir. Daha açık bir ifadeyle Katalan ya da Bask kimliklerine dair taleplerde bulunan nüfusun önemli bir kısmı Katalonya ve Bask Ülkesi bölgelerinde yaşamakta ve yaşadığı bölgeye dair bir talepte bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu ve bölgeler arası eşitsizlikten negatif yönde etkilenen Güneydoğu Anadolu bölgesi 20. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik, siyasal ya da askeri nedenlerle gönüllü ya da zorunlu olarak göç vermektedir. Bunun sonucu olarak da etnokültürel talepte bulunan grupların önemli bir bölümü kendi yaşadığı bölgenin içerisinden değil, Katalan ve Bask Ülkesi örneklerinin aksine memleket olarak gördüğü bölgelere dönük bölgenin dışından talepte bulunmaktadır.

Türkiye ve İspanya’daki bir diğer farklılık olarak da bölgelerin sahip olduğu yasal statülerden bahsetmek mümkündür. İspanya, federatif yapıya sahip bir ülkedir ve 17 özerk bölgesi vardır. İspanya’da bölgelerin özerklik hakkı ülkenin ilk anayasasından itibaren güvence altına alınmıştır. İspanya’nın ilk anayasası olarak kabul edilen 1812 Cadiz Anayasası ülkede 18 bölge olduğunu kabul etmiştir (Constitucion de Cadiz, 1812). Daha sonra ilan edilen 1837, 1845, 1869 ve 1876 Anayasalarında³ idari yapılar bölgesel temelli tanımlanmamıştır. Ancak ülkenin idari yapısının nasıl olacağına dair tartışma bu dönemlerde de devam etmiştir. Nitekim 1873 yılında birinci cumhuriyetin ilanı ile hazırlanan ama yürürlüğe giremeyen 1874 Anayasası 17 federatif bölgeyi tanımaktadır. Bu dönemde Katalonya ve Bask Ülkesi bölgeleri de kendi kültürlerini ve tarihini oluşturmak için önemli girişimlerden bulunmaya başlamıştır. 1881’de Katalan dilinde, 1883 yılında ise Bask dilinde ilk gazetelere çıkarılmış, bu dönemde Katalan ve Bask dillerine ve kültürlerine dönük çalışmalar yapan dernekler kurulmuştur (Balcells, 1996; (Conversi, 1997). Bu sayede bölgesel kültürü ve dil varlığını koruyabilmiştir. Halen uygulanmakta olan 1978 Anayasası da özerk toplulukları kabul etmiştir. 1978 Anayasasının ikinci maddesi özerkliği kabul ederken, üçüncü maddesinde özerk topluluklarının dillerini tanımıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, anayasa (md. 143) bir bölgenin özerk olabilmesi için tarihsel ve teritoryal ortaklığa ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla İspanya’da - Türkiye’de de olduğu gibi- etnik unsurlara dayalı kültürel ve siyasal taleplerin yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Ancak önemli bir farkın altını tekrar çizmek gerekmektedir: Türkiye anayasasının üçüncü maddesi gereğince üniter

3 Anayasaların tam metinleri için bkz. Constituciones Españolas (1812-1978), <https://www.congreso.es/es/cem/constesp1812-1978>

yapıda bir devlet teşkilatı örgütlemişken, İspanya, özerk bölgeleri kabul eden, federatif bir devlettir. Bu da İspanya’da etnokültürel taleplerin kendine yeterliği olan bir bölgede kalmasına, Türkiye’de ise bölgenin yanı sıra metropollere taşınmasına yol açmıştır. Doğal olarak bu taleplerin temsilcisi olan siyasi partilerin de faaliyetlerine İspanya’da bölgesel, Türkiye’de ise ulusal ölçekte ağırlık vermesine yol açmıştır.

İspanya’daki dinsel talepler ise Türkiye örneğinden büyük oranda ayrılmaktadır. Türkiye’de bu talepler dinin kamusal alandaki rolü üzerinden şekillenmiş, hatta gündelik hayat pratikleri üzerinden ideolojik ve kültürel şekillendirmelerle laiklik tartışmasına dönüşmüştür (Tan, 2025). İspanya’da ise tartışma dinin kamusal ya da siyasal alandaki rolünden ziyade, 2010’lu yılların bilhassa ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan göçmen karşıtlığı ve İslamofobi üzerinden güç kazanmıştır. Aslında İspanya 1990’lı yılların sonunda ve yüzyılın başında Avrupa’nın en çok göç alan ülkelerinden biri konumundaydı. Göçmenlerin büyük çoğunluğu diğer Avrupa ülkelerinden gelmişse de ülkedeki Müslüman nüfusta da kayda değer bir artış olmuştur. İspanya İslam Komisyonu Sekreteri 1993’ten 2023’e İspanya’daki Müslüman nüfusun %1000 arttığını belirtmiş ve ülkede 3 milyonun üzerinde Müslümanın yaşadığını ifade etmiştir (Bolelli, 2023). Müslüman nüfusun artması 1990’lı yıllarda başlamasına rağmen, yabancı karşıtlığı ve İslamofobi’nin siyasal arenada karşılık bulması 2010’lu yılların ikinci yarısında olmuştur. Türkiye’de kamusal ve siyasal arenada daha fazla faaliyet göstermek isteme taleplerinin aksine İspanya’da, İslam’ın kamu okullarında öğretiminin yasaklanması, bazı mezheplere bağlı faaliyet gösteren camilerin kapatılması vb. gibi demokratik olmayan, Katolik Avrupa merkezli, dışlayıcı ve göçmen karşıtı talepler olarak öne sürülmüştür (Programa Electoral de Vox 23J, 2023). Bu bakımdan iki ülke arasında din temelli taleplerin de birbirinden ayrıldığını söylemek mümkündür. Türkiye’de laiklik üzerinden yurttaşlar arasında, etnik dayanakları olmayan bir gerilim söz konusu iken, İspanya’da Hristiyan Avrupalı ve hatta İspanyol merkezli bir tartışmaya dönerek, öteki olarak gördüğü göçmeni ve Müslümanı dışlayan etnik temelli bir gerilim oluşmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de dinsel taleplerden bahsederken, İspanya’da etnodinsel taleplerden bahsetmek mümkündür.

İspanya’da yabancı karşıtlığından beslenen İslamofobi’nin güçlenmesi, ülkede milliyetçi akımlarının güç kazanmasıyla birlikte değerlendirilmelidir. Aşağıda ele alınacak ekonomik kriz dönemi sonrası sistem karşıtı hareketlerin etkisiyle meclise giren neoliberal Ciudadanos (C’s) partisi ile sol popülist Podemos partisi, 2015 yılında zaten iki partili sistemi dönüştürmüş ve dört partili yeni bir dönemi başlatmıştı. Ancak bilhassa 2017 yılında Katalonya’da yapılan bağımsızlık referandumu sonrası yükselen İspanyol ve Katalan milliyetçilikleri, önce C’s partisinin aşırı milliyetçi sağ parti gibi davranmasına yol açmıştır.

Ancak C's partisinin politik rotasındaki ani değişim 2019'da tekrarlanan seçimlerde büyük bir çöküş yaşamıştır. C's ciddi oy kaybı yaşarken, 1978 sonrası İspanya siyasetinin korku nesnesi olan Franco rejimini destekleyen Vox partisinin oy oranı %15'e kadar yükselmiştir (Junta Electoral Central). 2019 seçimleriyle birlikte İspanya'da aşırı sağ olarak tanımlanan, Francocu, göçmen karşıtı ve İslamofobik bir parti olan Vox hem siyasetin kilit partilerinden biri haline gelmiş hem de parti sistemini dönüştürücü partilerden biri olmuştur. 2020'li yıllara gelindiğinde parti sistemini dönüştürecek sayıda sandalyeye sahip etnodinsel talepleri olan partiler ile sol popülist partiler, İspanya siyasetini siyasi yelpazenin uçlarına doğru taşıyarak Franco sonrası kurulan parti sistemini dönüştürmüşlerdir.

Türkiye'de Kürt yurttaşların etnokültürel, İslami muhafazakarların ise dinsel talepleri erken cumhuriyet döneminden beri ülkede var olan politik talepler olmuştur. 1980 Anayasası her ne kadar bu talepleri yok sayma gayretine girişmiş ve sistemi merkez sağ ve sol partiler etrafında örgütlemeye çalışmışsa da 1990'lı yılların başında parti sistemi çok partili sisteme dönüşmüştür. İspanya'da ise Katalan ve Bask Ülkesi bölgelerinde, özerklik dahil birçok hak elde edilmiş olmasına rağmen bölgesel vergi imtiyazlarından ayrılığa kadar yüz yılı aşkın süredir devam eden birçok etnokültürel talepler bulunmaktadır. Nitekim bu talepler 2010'larda parti sistemlerini dönüştürecek etki yaratmıştır. Parti sisteminin dönüşümünde etkisi olan bir diğer önemli mesele ise yabancı karşıtlığı ve İslamofobi olmuştur. Bu tarihsel okumayla bakıldığında kaçınılmaz olarak sorulması gereken soru şu olacaktır: Yoğun ve güçlü etnokültürel ya da (etno)dinsel talepler, parti sistemini dönüştürür mü? Çalışmanın buraya kadarki ortaya koyduğu iddiaya bakılacak olursa bu soruya verilecek cevap "evet" olmalıdır. Ancak her etnokültürel ya da (etno)dinsel talebin bu etkiyi yaratmadığı gerçeğinden hareketle ancak gerekli koşullar oluştuğunda parti sistemlerini dönüştürebileceğini söylemek mümkün olacaktır. Çalışmanın devamında gerekli koşulların oluşması, ülkelerdeki ekonomik kriz dönemlerinin oluşturduğu siyasal, toplumsal ve psikolojik etkileri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

3. Ekonomik Kriz Dönemlerinde Parti Sistemlerinin Dönüşümü

Yukarıda da görüldüğü üzere parti sistemlerinin en hızlı ve doğrudan dönüşümünü sağlayacak enstrümanlar seçim yasalarıdır. Seçim yasaları kadar kesin ve hızlı olmamakla beraber başka bazı nedenler de parti sistemlerini dönüştürücü etki yaratabilir. Önceki başlıkta tarihsel temelleri olan ve iyi örgütlenmiş toplumsal taleplerin kısmen de olsa bu etkileri oluşturabileceğinden bahsedilmiştir. Nitekim çalışmanın konu edindiği her iki ülke örneğinde de tarihi

kökleri çok eskiye dayanan, siyasal mücadelesi de on yıllardır süregiden bazı toplumsal talepler parti sistemine dönüştürücü etkide bulunmuştur. Öyleyse bu noktada cevaplanması gereken bir soru daha ortaya çıkmıştır: Yıllardır var olan etnokültürel ve/veya (etno)dinsel taleplerin hangi momentte parti sistemini değiştirici etkide bulunabilir? Ülkelerdeki ekonomik koşulların yurttaşların önemli bir bölümü için hızlı biçimde kötüleşmeye başladığı ekonomik kriz dönemlerinde seçmenlerin oy tercihlerinde hızlı değişiklikler yaşanabileceği ve bu dönemlerde seçmenlerin mevcut yönetimi cezalandırma eğilimine girebileceği iddiası, aslında yukarıdaki soruya verilebilecek ciddi bir cevap niteliğindedir. Dolayısıyla etnokültürel ve (etno)dinsel taleplerin ekonomik kriz anlarında güçlü birer politik talebe dönüşerek, hali hazırdaki seçim sistemi içerisinde de parti sistemini dönüştürme gücüne sahip olacağı iddia edilebilir. Zira Türkiye'nin 1994 ve 2001 yıllarında yaşadığı ekonomik krizler, aynı zamanda İslamcı muhafazakâr hareketin ve Kürt hareketinin seçim sistemindeki tüm engellemelere rağmen, parti sisteminde dönüştürücü rol oynadığı dönemler olmuştur. Keza İspanya'da seçmen 2008 krizinin etkilerinin en üst düzeyde hissedildiği dönemlerde, seçim yasalarında bir değişiklik yapılmamasına rağmen, teknokratik yapıya bürünmüş siyasetin temsilcilerini cezalandırmış ve siyaseti, siyasi yelpazenin uçlarına taşımıştır. Dolayısıyla çalışmanın devamında Türkiye'de ve İspanya'da parti sistemini dönüştüren taleplerin gerekli güce ulaştığı anlara odaklanacak ve bu anların birer ekonomik kriz anları olduğu iddia edilecektir.

Türkiye'de darbe hükümeti, yeniden demokratik dönemin başlamasını sağlamak için 1983 yılında seçim kararı aldığı anda siyaseti uçlara taşıyacağını düşündükleri -merkez partiler de dahil- birçok siyasetçinin ve partinin siyasi faaliyette bulunmasını ve seçimlere katılmasını yasaklamıştır. Yasaklar, ancak 1987 yılında yapılan referandumla üstelik dönemin başbakanı Özal'ın aleyhte propagandasına rağmen kaldırılmıştır. 1960'lı ve 1970'li yılların siyasetçilerinin yeniden siyasete döndüğü süreçte Kenan Evren, 1980 yılında darbe ile üstlendiği, 1982 yılında anayasa referandumu ile meşru bir görünüm kazandırdığı devlet başkanlığı görevine 1989 yılına kadar devam etmiştir. Özetle, Türkiye'de 1980'li yıllar darbeye başlamışsa da yönetimi hızla sivil bir görünüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Ancak Bora'nın (2005, s. 591) ifadesiyle Özal'ın siyasetinde sivilleştirme misyonu fırsatçı bir pragmatizmle buluşmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin bu dönemde gerçek anlamda demokratikleşme yaşadığını söylemek mümkün değildir.

Türkiye, 1980'li yıllarda yaşadığı demokratik darboğaza karşın ekonomi alanında bir serbestiyet dönemine girmiştir. Darbecilerin 1983 seçimlerine girmesine izin verdiği ANAP mecliste çoğunluğu elde etmiştir. Seçime katılmasına izin verilen Turgut Özal, Türkiye'yi neoliberal politikalar dönemine

hazırlayan 24 Ocak kararlarının altında imzası bulunan bürokrat olması bakımından önemlidir. Zira başbakanlığı döneminde de Türkiye ekonomisinin rotasını bu doğrultuya çevirmek için köklü değişiklikler yapmıştır. Türkiye artık devletin ekonomiye çok daha az müdahale ettiği, dünya piyasalarına entegre olma gayretinde, üretim ekonomisinden ziyade dünya pazarının parçası olma rolünü üstlenmeye yönelik bir ülke niteliğindedir (Bora, 2005, s. 596). Ekonomideki liberalizasyon süreci, ülkedeki kısıtlı demokrasiye rağmen Türkiye ekonomisinde büyümenin gerçekleşmesine katkı sunmuştur. Ancak bu büyüme İspanya örneğinde olduğu gibi makro ekonomi göstergelerde büyük bir iyileşme yaşanmasını sağlayamamıştır. Örneğin İspanya’da enflasyon oranı Franco sonrası dönemde %15 civarındayken yüzyılın sonunda %2’ye kadar gerilemişken, Türkiye 1980’lerden 2000’li yıllara kadar geçen süre zarfında bu oranı %30’un altına çekmeyi başaramamıştır (IMF, 2025a). Keza kişi başına düşen milli gelir de Türkiye’de 1980-1986 yılları arasında 2000\$ civarında seyrederken, 1993 senesinde 4260\$’a kadar yükselmiştir (IMF, 2025b). Ancak sonraki yıllarda yükseliş trendi devam etmemiş, 1990’lı yıllar boyunca kişi başına düşen milli gelir 3500\$-4000\$ bandında kalmıştır. İspanya ise 1983’te 4500\$ civarındaki kişi başına düşen milli geliri 2008 krizinden önce 35500\$ dolara kadar yükseltmiştir (IMF, 2025b). Kuşkusuz bunda çalışmanın başında ortaya konulan farklılığın etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1980’li yıllarda İspanya, siyasetin yeniden uçlara kaymasını engellemek için, Türkiye ise siyasette çok sesliliğin kaotik bir duruma yol açmasını önlemek için siyaseti merkezde toplama gayretindedir. Diğer bir ifadeyle İspanya otoriter rejimin, Türkiye ise demokratik rejimin zararlarından kaçınmak istemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de demokratik gelişimle desteklenmeyen ekonomik liberalizasyon, İspanya’daki kadar hızlı bir büyüme ivmesi oluşturamamıştır.

Türkiye’de demokratik siyasetin kurumsallaşamaması 1990’lı yıllarda ekonominin de gelişmesinin önünde bir engel olmuştur. 1980’li yılların ikinci yarısında ülke ekonomisinde yaşanan iyileşmeler yüzeysel kalmıştır. Bunun nedeni ise ülkede demokratik düzenin tesis edilememesi, hükümetlerin sosyal adaletsizliği önleyecek politikalar uygulamamaları ve demokratik ilkeleri yalnızca kendi çıkarınaysa uygulanabilecek bir tahakküm aracı olarak görmesidir. Hiç kuşkusuz beklenen büyüme ve gelişme verilerine ulaşamamasının ardında 24 Ocak Kararlarıyla darbe öncesinde başlayan ve 1980 yılından itibaren dünya piyasalarına entegre olma hedefi doğrultusunda, sermaye merkezli ve başarısız neoliberal ekonomi politikaların uygulanması vardır. “Benim memurum işini bilir” kuralı ile uygulanan serbestleşme politikaları bir yandan her mahallede bir zengin yaratma hayali ile halkı ikna etmeye çalışırken diğer yandan halkın büyük çoğunluğunu yoksullaşmaya itmiştir. Bu ise yurttaşların ihtiyaç ve beklentilerini oluşturan ahlaki dünyayı dönüştürmüş ve serbest piyasanın bizatihi kendisini bir değer olarak görmeye yol

açmıştır (Bora, 2017, s. 550). 1980'lerin sonunda ekonomideki sorunlar, 1987'de eski siyasetçilerin de siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamasıyla merkez sağ siyasette bir kriz başlamasına neden olmuştur. 1989 yılının mart ayında yerel seçimlerinde merkez sol parti olan SHP birinci parti olarak çıkmıştır. Merkez sağ siyaset ise ANAP ve DYP olmak üzere ikiye bölünmüştür. Aynı sene Kasım ayında ANAP liderinin partisinden ayrılarak cumhurbaşkanı olması da merkez sağ siyaset içerisindeki bölünmeyi derinleştirmiştir.

1992 yılında yapılması planlanan genel seçimlerin, ANAP'ta yaşanan lider değişiminin ardından hem ekonomik krizin etkileri tüm toplum kesimleri tarafından hissedilmeden yapılması hem de yeni lider Mesut Yılmaz'ın bu kötü gidişatta liderlik imajının zarar görmemesi için 1991 yılında yapılmasına karar verilmiştir. Ancak yapılan seçimler ekonomik krizin etkilerini yansıtır niteliktedir. Ayrıca bu seçimlerde darbe sonrası hazırlanan ve siyaseti merkezde toplamayı hedefleyen seçim yasalarının işlevsizleşmenin bir yolu bulunmuştur. Bu seçimde %10 ulusal seçim barajına takılma ihtimali olan Milliyetçi Çalışma Partisi ile Islahatçı Demokrasi Partisi adayları Refah Partisi'nin listesinden, Halkın Emek Partisi adayları ise SHP listelerinden aday gösterilerek meclise girmiştir (Savut, 2020, s. 39). Bu ise, aslında darbe hükümetinin uç siyasi fikirler olarak gördüğü ve dışarıda bırakmak istediği muhafazakâr ve Kürt kimliklerine ilişkin taleplerin meclise taşınması anlamına gelmektedir. Ancak bu taleplerin temsilcisi rolündeki partilerin, seçim sisteminin öngöremediği ve sürdürülebilirliği tartışmalı ittifaklar aracılığıyla meclise girmiş olmaları doğrudan parti sisteminin dönüştürdüklerini iddia etmemizi olanaklı kılmaz. Zira sonraki seçimlerde farklı ideolojideki partilerin birlikteliğinin sürmesini beklemek gerçekçi değildir. Bu durumda ise %10 ulusal seçim barajının yeniden işlevsel hale gelmesi söz konusu olacaktır. Nitekim 1995 yılında yapılan bir sonraki seçimlerde bu partiler seçimlere ittifak halinde girmemiştir.

1995 seçimleri Türkiye'de parti sisteminin dönüştüğü seçim olarak tanımlanabilir. Bu seçimler merkez sağ ve merkez sol siyasetin ikiye bölündüğü, darbecilerin siyaset dışında bırakmaya çalıştığı İslami muhafazakarların birinci parti olduğu bir kompozisyonu doğurmuştur. Öte yandan 1991'deki SHP-HEP ittifakının, birçok sebepten ötürü uygulanamaması, Kürt etnokültürel taleplerinin temsilcisi parti ve siyasetçilerin parlamento dışında kalmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bunda halihazırda beş partinin %10 barajını geçmiş olmasının yanı sıra ülkede artan güvenlikçi politikaların olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 1990'lı yıllar faili meçhullerin, milliyetçi görünümlü mafya ile devlet bürokrasisi arasındaki iletişimin varlığının ispatlandığı ve Kürt bölgelerine dönük askeri ve siyasi baskıların arttığı bir dönem olmuştur (Laçiner, 2009, s. 607). Bu dönemde Kürt etnokültürel talepleri de radikalleşmiş ve illegal alandaki faaliyetler artmıştır. Dolayısıyla bu taleplere yönelik siyaseti örgütleyecek partilerin başarı

kazanması da olanaksızlaştırmıştır. Ancak sonuç olarak 1995 seçimlerinde merkez sağın bölünmesi ve İslami muhafazakarların birinci olabilmesi, 1980 darbesi sonrası yapısal önlemler olarak çerçevelenmek istenen siyasi partilerin 1991’de ittifaklarla, 1995’te ise buldukları seçmen desteğiyle parti sistemini dönüştürmesi anlamına gelmektedir. Bu seçimlerden itibaren Türkiye’nin, %10 ulusal seçim barajı uygulamasını sürdürülmesine rağmen Sartori’nin (2005, s. 110) deyiimiyle aşırı çoğulcu parti sisteme geçtiğini söyleyebiliriz.

Parti sisteminde dönüşümün yaşandığı 1995 Seçimlerindeki özel durum ise 1991’de kısmi olarak hissedilen, ancak 1994’te artık tüm ekonomi göstergelerinde de tespit edilebilen ekonomik krizin gölgesinde yapılan bir seçim olmasıdır. 1994 yılı Türkiye için TL’nin aşırı değer kaybettiği, enflasyonun üç haneli sayılara ulaşarak hiper adıyla anıldığı, milli gelirin düştüğü ve kaçınılmaz olarak işsizliğin artarak yoksullaşmanın yaygınlaştığı bir sene olmuştur (Gerek, 1997). 5 Nisan 1994 tarihinde hükümetin gecikmeli müdahalesi ile kemer sıkma politikalarının kabulü ve özelleştirmelerin hızlandırılması ise ekonominin toparlamasına beklenen etkiyi yapmamış, yalnızca 1980 sonrası ülkede uygulanan neoliberal politikaların sürdürülebilmesi için geçici bir kurtarma paketi görevi görmüştür. Ekonomik krizin etkisi yurt dışında görülürken kaçınılmaz olarak alınan erken seçim kararının sonucu sistemin kendisine dönük bir öfkeye dönüşmüş ve merkez partilerin güç kaybetmesine yol açmıştır. Sistemin uç olarak kodladığı ve dışarıda bırakmaya gayret ettiği siyasetin temsilcisi olan partinin (RP) birinci olmasına yol açmıştır. Ancak öfke toplayan sistemin merkez partilerinin de silinmemesi, parti sisteminin de dönüşmesine neden olmuştur.

1995 yılında yaşanan dönüşümde Kürt meselesini merkeze alarak tartıştığımız etnokültürel taleplerin Kürt milliyetçiliğinden ziyade Türk milliyetçiliğini güçlendirdiğini söylememiz mümkündür. Türkiye’deki Kürt meselesi bu dönemde siyasi olmaktan ziyade askeri bir mesele olarak görülmektedir. Bir yandan hükümetin konuyu terör meselesi olarak ele alması, diğer yandan PKK’nın silahlı eylemlerini sivil siyasete alan bırakmayacak kadar genişletmesi, şiddet dışı mücadele eden Kürt gruplarını adeta ihanetle suçlaması (Yıldız, 2009, s. 557), aynı zamanda onun antitezi olarak görülebilecek Türk milliyetçiliğinin ülke siyasetinde güçlenmesine neden olmuştur. İç düşman olarak görülen PKK’ya karşı seçmenin konsolide olması sonucunu doğurmuştur. 1999 yılında PKK’nın lideri olarak kabul edilen Öcalan’ın yakalanması da ülkede halihazırdaki çatışmalar dolayısıyla yüksek olan Türk milliyetçiliğine olan ilgiyi daha da artırmıştır. Bunun sonucunda 1999 seçimlerinde merkez sağ partiler düşerken, sağ siyasetin birinci partisi MHP olmuş, ikinci partisi ise RP’nin kapanmasından sonra kurulan Fazilet Partisi olmuştur. Dolayısıyla 1980

sonrası kurulmak istenen siyasi yapı deyim yerindeyse tersine dönmüştür. Merkez partiler oy kaybederken, uç siyaset güçlenmiştir.

Öte yandan İspanya'da 1980'lerin ve 1990'ların Türkiye'den daha farklı bir seyrinde ilerlediğini söylemek mümkündür. Franco sonrası dönemde İspanya ekonomisi, demokrasisine oranla çok daha iyi durumdaydı. Zira Franco döneminde ekonomi mucizesi olarak da anılan teknokrat yönetimin sanayi hamlesi İspanya'nın, post-otoriter dönemde demokratik rotaya girmesinde ve diğer Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve politik iş birliklerinde kolaylaştırıcı rol oynamıştır (Conversi, 1997, s. 118). Nitekim 1977'de seçimleri yapan, 1978'de yeni anayasasını kabul eden İspanya, 1986'da Avrupa Toplulukları'nın üyesi olmuştur. İspanya'nın demokratikleşme süreci iki partili sistemle sürmüş ve iki partinin benzer ekonomi politikaları ile hızlı bir büyüme ivmesi kazanmıştır. Ülkenin demokratikleşmesinin ve Avrupa'ya entegrasyonunun ekonomiyeye yansımaları 1985-1992 yılları arasında kişi başına düşen milli gelirin yaklaşık 4700\$'dan 16.100\$'a çıkması olarak tezahür etmiştir. (IMF, 2025b).

Avrupa Birliği üyeliğinin de etkisiyle ivmelenen makro ekonomik göstergelerdeki iyileşme, 1990'lı yıllar boyunca da devam etmiştir. 1993 yılında %7 oranında açık veren İspanya bütçesi 2007 yılında %2,2 bütçe fazlası verir hale gelmiştir (Eurostat, 2025). 2002 yılında Avrupa'da ortak para birimi kullanımına geçilmesi de İspanya ekonomisinde bilhassa faiz oranlarının düşmesine ve bütçe dengesinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu süre zarfında gayrisafi yurt içi hasılanın %68'i kadar olan borcu da %36,2'ye kadar gerilemiştir. (Royo, 2020, s. 127) İstihdam alanında da 1997-2007 arasında Avrupa'nın en çok yeni istihdam oluşturan ülkesi olmuştur. Tüm bu ekonomik göstergelerin neticesinde 1994 yılından 2008 yılına kadar 14 yıl boyunca kesintisiz olarak İspanya ekonomisi bir önceki yıla göre büyümüştür (Royo, 2020, s. 121). İspanya ekonomisi istikrarlı bir biçimde büyürken de her ne kadar toplumsal talepler varlığını sürdürse de parti sistemini dönüştürecek güce sahip olamamıştır.

İspanya ekonomisinin uzun ve istikrarlı büyümesi 2008 yılında dünya finans sisteminin krize girmesiyle sonlanmıştır ve büyük bir gerilemeyi başlatmıştır. Zira İspanya bankaları da ABD başta olmak üzere diğer birçok ülkede olduğu gibi ekonominin iyi gidişine güvenerek, bu süreçte çok sayıda riskli kredi vermişlerdir. Özellikle İspanya ekonomisinin büyümesinin lokomotifinin 2000'li yılların başından itibaren emlak sektörü olması ülke ekonomisinin krizden çok fazla etkilenmesine neden olmuştur. Nitekim krizden hemen önce, 2006 yılında, İspanya'da her yeni 3 istihdamdan biri inşaat, diğeri ise turizm sektöründedir (Royo, 2020, s. 128). Hizmet ve inşaat sektörüne dayanan bu büyüme de krizin çok daha güçlü biçimde yaşanmasına neden olmuştur. Batık projelerin ve ödenemeyen mortgage aidatlarının sonucunda

İspanya'daki finans sistemi büyük bir çöküş yaşamış, yurttaşlarını da hızlı bir yoksullaşma sürecine itmiştir.

Dünyanın birçok büyük ekonomiye sahip ülkesini derinden etkileyen finans krizi Avrupa'nın en büyük ekonomilerinden biri olan İspanya'da 1994 yılından beri pozitif seyreden görünümü tersine çevirmiştir. 2005-2007 yılları arasında bütçe fazlası verecek kadar iyi olan İspanya ekonomisi, 2009 yılında GSYİH'nın %11,2'si kadar açık verecek kadar kötüleşmiştir. Bu tarihte 27 AB üyesi ülkenin bütçe açıklarının ortalaması %6,1 olmuştur. İspanya ekonomisinin diğer ülkelere kıyasla krizden daha fazla etkilenmesinin yanı sıra toparlanma sürecine de daha geç girdiğini söylemek gerekir. Zira genel olarak AB üyesi ülkeler için en zor yılın 2009 olduğunu söylemek mümkünken, İspanya için 2012 senesinde de 2009 yılı kadar kötü verilere rastlamak mümkündür. Örneğin 2010-2011 yıllarında %10'un altına düşen bütçe açığı 2012'de yeniden %11,5'e çıkmıştır (Eurostat, 2025). İşsizliğin de %27'ye yaklaştığı, genç işsizliğin ise %55'in üzerine çıkarak rekor kırdığı yıl 2013 olmuştur.

Franco sonrası dönemde dönüşümlü olarak iktidara gelen merkez sağ (UCD, PP) ve sol (PSOE) partilerin ekonomik krize tepkileri Avrupa Komisyonu'nun İspanya için hazırladığı kemer sıkma reçetesini uygulamak olmuştur. Bu ise, vergilerin artırılması, işten çıkarmanın kolaylaştırılması ücretli sınıfların maaşlarında kesintilerin artırılması, kamu harcamalarının azaltılması gibi halkın hayat koşullarını zorlaştıracak önlemler anlamına gelmektedir. Kendilerine "Öfkeli" ismini takan halk, hayatlarını zorlaştıran ve kendilerini yoksulluğa iten siyasal sisteme karşı, kent meydanlarının işgal etmiş ve parti sistemini dönüştürecek eylemleri başlatmıştır. 15 Mayıs 2011'de kent meydanlarını işgal eden halk seçimlerde ilk tepkisini mevcut merkez sol hükümetine karşı göstermiş ve 2011 yılının Kasım ayında yapılan seçimde merkez sağ partiyi iktidara getirmiştir. Ancak kriz göstergelerinin arttığı ve kemer sıkma politikaları ile yoksullaşmanın halk nazarında daha çok hissedilmesinin ardından 2015 yılında yapılan seçimlerde İspanya siyaseti koalisyon görüşmeleriyle tanışmıştır. Çünkü Podemos ve C's, 350 sandalyeli mecliste sırasıyla 69 ve 40 sandalye kazanarak, merkez partilerden birinin iktidarı ele alabilmesini engellemiştir. İspanya bu yeni duruma uyum sağlayamamış; koalisyon görüşmeleri başarısız olmuş ve seçimler yenilenmiştir. 2016 yılında yenilenen seçimlerde de benzer bir kompozisyonun oluşmasının ardından merkez sağ parti PP'nin azınlık hükümeti kurulmasına, merkez sol parti PSOE oylamaya katılmayarak dolaylı olarak izin vermiştir.

Ekonomik krizin neden olduğu sistem krizi, 2017 yılında, İspanya hükümetinin yasa dışı olarak kabul ettiği Katalonya'nın bağımsızlık referandumunun yapılabilmesini olanaklı kılan bir zafiyet oluşturmuştur. Referandumun ardından parti sistemindeki dönüşümün kalıcı hale geldiğini

söyleyebiliriz. Çünkü referandumla birlikte, Türkiye'nin 1990'lı yıllarında silahlı hareketlerin yarattığı etkiye benzer biçimde, ayrılıkçı harekete karşı milliyetçi siyaset güç kazanmıştır. Merkez partiler İspanya'nın ulusal bütünlüğünü korumak için tavizsiz ancak radikal olmayan bir söylem geliştirirken, Podemos İspanya'nın bütünlüğünü ve aynı zamanda ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı olduğu düşüncesini savunarak arada kalmıştır (El Mundo, 2016). Katalonya merkezli C's ise adeta İspanyol milliyetçiliğini siyasetinin merkezine koymuştur (Rodríguez, 2019). 2019 yılının Nisan ayında yapılan seçimlerde, İspanya sağ merkez sağ PP, neoliberal C's ve aşırı sağ Vox olmak üzere üçe bölünmüş; sol ise merkez PSOE partisinde toparlanmaya başlamıştır. Podemos ise etnokültürel talepler karşısındaki kararsızlığının etkisiyle oy kaybetse de kayda değer parti rolünü korumuştur. Bu seçim sonucunda koalisyon görüşmeleri yapılmış fakat sonuca ulaşamamıştır. 6 ay sonra yenilenen seçimlerde ise merkez sol parti PSOE ile popülist sol ittifak SUMAR koalisyon kurabilmiştir. Ancak bu seçimde aşırı sağ Vox partisi beklenenin çok üzerinde oy alarak üçüncü büyük parti konumuna yükselmiştir. Sonuçta İspanya'da 2015'ten beri yapılan seçimler hem parti sistemini hem de hükümet biçimini dönüştürecek etki etmiştir.

Vox'un yükselişinin çalışmamız açısından önemi ise etnokültürel ve etnodinsel taleplerin temsilcisi olmasıdır. Vox, ülkede yükselen milliyetçi dalgayı radikalleştirerek toplumsal kutuplaşmanın oluşmasına katkı sağlamıştır (Rodríguez, 2019). Bunu yaparken de bir yanda Katalan kimliği karşısına İspanyol kimliğini, diğer yandan ise Müslüman kimliğinin karşısına Katolik kimliğini koymuştur. Bu sayede hem üniter yapının savunuculuğunu hem de din temelli bir yabancı karşıtlığını ülke gündemine sokmuştur. Bu kutuplaşmanın partinin seçmenini konsolide edeceğini ve seçmenler arasındaki ayrışmanın kemikleşeceğini öngörmek mümkündür. Bu ise parti sisteminde yaşanan dönüşümün kalıcı olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle İspanya siyasetinin, Franco dönemi tecrübelerine tepki olarak siyaseti merkezde toplama gayreti yasal bir düzenleme olmaksızın değişmiştir.

Sonuç

Türkiye ve İspanya, Akdeniz'in doğusunda ve batısında imparatorluk tarihine sahip iki stratejik ülkedir. Her iki ülkenin de 20. yüzyıl tarihi kıta Avrupa'sından farklı biçimde tezahür etmiştir. Türkiye 1923'te bir devrim gerçekleştirerek Cumhuriyet rejimine geçerken, İspanya'nın 1933'teki Cumhuriyet deneyimi yerini 1936-1939 yılları arasında yaşanacak bir İç Savaş'a bırakmıştır. İç Savaş sonrasında Avrupa'daki diğer ülkeler gibi diktatörlük rejimine geçmiş ancak Avrupa tarihinden farklı olarak ne İkinci Dünya Savaşı'na

ne de savaş sonrası demokratikleşme dalgasına katılmıştır. Türkiye'nin savaşa katılmaması İspanya ile tarihi bir benzerlik olarak görülebilirse de savaş sonrası dönemde Avrupa'da yükselen demokrasi dalgasına katılarak, tek parti rejiminin seçim kararı alması ve 1950 yılında iktidarı devrederek çok partili demokratik hayata geçiş yapması İspanya örneğinden ayrılmaktadır. İspanya'da bu süreç ancak 1976 yılında General Franco'nun ölümüyle başlamış ve 1978'de Anayasanın kabulü ile mümkün olabilmiştir. İspanya bu tarihten itibaren demokrasisini hızlı biçimde kurumsallaştırmışken, Türkiye yüzyılın ortasında demokratik rejime geçmiş olmasına rağmen, askeri darbeler ve sivil siyasetçilerin pragmatik ve kimi zaman askeri rejimler kadar katı politikaları nedeniyle demokrasisini kurumsallaştıramamıştır.

1980 sonrası İspanya ve Türkiye tarihinin parti sistemleri üzerinden incelenmesi, bu ülkelerdeki demokratik gelişimin farklı rotalarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak en az onun kadar önemli bir başka husus ise bu dönemde parti sistemlerinde yaşanan dönüşümün ardındaki nedenlerdir. Her iki ülke de dünyada neoliberal dalgaının güçlendiği bu döneme yeni anayasalarını kabul ederek başlamıştır. Bu anayasalar çağın gereksinimlerini karşılamaya hizmet edecek biçimde sistemi uç siyaset formlarına kapama gayretine girişmiştir. Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere Türkiye ve İspanya'nın merkez siyasete dönüşü iki farklı yönden olmuştur; İspanya Franco rejiminden kaçarken, Türkiye siyasal çoğulculuğun neden olduğunu düşündüğü kaostan kaçmayı hedeflemiştir. Sonuç olarak iki ülke de yeni hazırladığı seçim yasalarıyla birlikte siyaseti merkeze toplama gayretine girmiş ve bir süreliğine de bu amacına uygun veya yakın sonuçlar alabilmiştir. Bu seyir ise Duverger'in seçim sistemlerinin, parti sistemlerini dizayn edebilmek için kullanılabileceğine dair teziyle örtüşmektedir.

İki ülke örneğinde de siyasetin seçim yasalarıyla merkezde tutulmaya çalışılmasının yetersiz kalabileceğini gösteren dönüşümler yaşanmıştır. Etnokültürel ve (etno)dinsel talepler gibi tarihsel arka planı olan güçlü hareketlerin olduğu ülkelerde, bu talepler büyük ekonomik krizlerin ardından kendilerini gerçekleştirebilecek siyasal ve sosyal zemin bulabilmektedir. Bunun iki nedeni olduğu açıktır: Bunlardan birincisi ekonomik kriz anlarının toplumun önemli bir kısmını etkilemesi ve etkilenen kesimlerin sadece mevcut iktidar partisine değil, sistemin bizzatı kendisine dönük bir öfkeye kapılmasından kaynaklanmaktadır. İkinci neden ise toplumsal hareketlerin güçlü bir şekilde kendilerini gerçekleştirmek için zaman kollaması ve gerektiği durumlarda sisteme yönelen tepkiyi kendilerine yönlendirme potansiyeline sahip olmalarıdır. Türkiye'de 1994 krizi, 1983 sonrası kurulan merkez siyaset yapısını, etnisite temelli Kürt hareketi ve din temelli Millî Görüş Hareketi üzerinden dönüştürmüştür. Benzer biçimde İspanya'da 1978 sonrası kurulan iki partili

sistem de benzer süreçlerin 2008 ekonomik krizinin oluşturduğu zafiyetin 2017'deki İspanya hükümetinin tanımadığı bağımsızlık referandumuyla derinleşen Katalan meselesiyle birleşmesi sonucunda iki partili sistem, çok partili sisteme dönüşmüştür.

Etik Bildirim: sbfdergi@politics.ankara.edu.tr

Benzerlik Denetimi: Tamamlandı.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar(lar) bir çıkar çatışması beyanında bulunmamıştır.

Kaynakça

- Aktoprak, E. (2008). *Batı Avrupa'da ulus inşa süreçleri ve ulusal azınlık sorunları* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Aristoteles. (1983). *Politika*. Remzi Kitabevi.
- Balcells, A. (1996). *Catalan nationalism past and present*. Palgrave.
- Bolelli, Ş. (2023, 15 Şubat). İspanya'daki Müslüman nüfusu son 30 yılda 10 kat arttı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/ispanyadaki-musulman-nufusu-son-30-yilda-10-kat-artti/2854542>
- Bora, T. (2005). Turgut Özal. In M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm* (s. 589–600). İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar* (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Carvajal, A. (2016, Haziran 11). Pablo Iglesias en Barcelona: "Reconoceré los derechos nacionales de Cataluña". *El Mundo*. <https://www.elmundo.es/espana/2016/06/11/575c0d42268e3e0f628b45b6.html>
- Congreso de los Diputados. (1812). *Constitución de Cádiz*. <https://www.congreso.es/web/guest/cem/const1812>
- Congreso de los Diputados. (1978). *Constitución de 1978*. <https://www.congreso.es/es/cem/const1978>
- Congreso de los Diputados. (2025). *Constituciones Españolas (1812–1978)*. <https://www.congreso.es/es/cem/constesp1812-1978>
- Conversi, D. (1997). *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative routes to nationalist mobilisation*. Hurst & Company.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi partiler*. Bilgi Yayınları.
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. John Wiley and Sons.
- Eurostat. (2025). *Government deficit/surplus, debt and associated data*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10dd_edpt1__custom_14783223/default/table?lang=en
- Gerbaudo, P. (2019). *Digital party: Political organisation and online democracy*. Pluto Books.

- Gerek, S. (1997). 5 Nisan 1994'ten günümüze Türkiye ekonomisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 361–368.
- Gunther, R., & Diamond, L. (2003). Species of political parties: A new typology. *Party Politics*, 9(2), 167–199. <https://doi.org/10.1177/135406880391003>
- Hazar, Z. (2018). Siyasi partilerin kapatılması ve demokratik toplumda gereklilik ilkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları çerçevesinde bir inceleme. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2018(1), 73–106.
- IMF. (2025a). *Inflation rate, average consumer prices (Turkey & Spain)*. <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/TUR/ESP>
- IMF. (2025b). *GDP per capita, current prices (Spain & Turkey)*. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/ESP/TUR>
- INE. (2023). *Contabilidad regional de España, comunidades y ciudades autónomas, producto interior bruto a precios de mercado, valor, 2023(A)*. https://www.ine.es/jaxi/Datos.htm?tpx=72943#_tabs-mapa
- Junta Electoral Central. (2025). *Elecciones generales*. <https://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/elecciones/generales>
- Kanun No: 2839. (1983, 13 Haziran). Milletvekili Seçimi Kanunu. *Resmî Gazete* (18076).
- Koca, B. (2021). *Kürtler aslında....* İletişim Yayınları.
- Koca, S. (2023). Yeni hegemonyanın çerçeve metni: 1982 Anayasası. In M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1980'li yılları* (s. 227–240). İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2009). Kürt sorunu ve PKK. In Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Dönemler ve zihniyetler* (s. 606–616). İletişim Yayınları.
- LOREG. (1985, Haziran 11). *Ley orgánica del régimen electoral general*. <http://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/loreg>
- Merriam, C. E. (1922). *The American party system*. Macmillan Company.
- Michels, R. (1962). *Political parties: A sociological study of the organizational tendencies in modern democracies*. Free Press.
- Ostrogorski, M. (1964). *Democracy and the organization of political parties*. Macmillan Company.
- Partido Vox. (2023). *Programa electoral de Vox 23J*. <https://www.voxespana.es/programa/programa-electoral-vox>
- Rodríguez, J. (2019, Kasım 11). En política no existe un extremo centro. *El País*. https://elpais.com/politica/2019/11/11/actualidad/1573468847_897656.html
- Royo, S. (2020). *Why banks fail*. Palgrave Macmillan.
- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: A framework for analysis*. ECPR Press.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş* (2. baskı). Sentez Yayıncılık.
- Savut, E. (2020). Geçmişten bugüne Türkiye siyasetinde seçim ittifakları: Tercih mi? Zorunluluk mu? *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 33–48. <https://doi.org/10.30794/pausbed.660099>
- Schattschneider, E. E. (1942). *Party government*. Farrar and Rinehart.
- Siaroff, A. (2000). *Comparative European party systems: An analysis of parliamentary elections since 1945*. Garland Publishing.

- Tan, G. Ö. (2025). Kültürel kutuplaşma: Popülizmin gündüz düşü pop-İslam. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 954–968. <https://doi.org/10.21547/jss.1626338>
- Turan, İ. (1977). *Siyasal sistem ve siyasal davranış*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- TÜİK. (2022). *İl bazında gayrisafi yurt içi hasıla 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-45867>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Anayasa*. <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridairesi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf>
- Yıldız, A. (2009). Kürt ulusal hareketinin üç tarz-ı siyaseti: Kemalizm, İslamcılık, Sol. In Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Dönemler ve zihniyetler* (s. 545–558). İletişim Yayınları.
- YSK. (2025). *1983–2007 yılları arası seçim çevresine göre milletvekili genel seçimi sonuçları*. <https://www.ysk.gov.tr>